

Arkkitehtuurista tieteellisesti, elävästi, lyhyesti

Timo Tuomi

Riitta Nikula: Suomen arkkitehtuurin ääriviivat. Otava 2005, 205 s.

Suomen arkkitehtuurin ja rakennetun ympäristön muotoutumisen historian esittäminen lyhyessä tekstissä (205 hyvin runsaasti kuvitettua sivua) on niin vaikea tehtävä, että useat tutkijat eivät varmastikaan haluaisi yrittää. Miten muotoilla asioita olennaisesta täsmällisesti ja samalla välttää luettelomaisuus ja sähkösanomatyylinen ilmaisu on usein mahdoton yhtälö. Helsingin yliopiston taidehistorian professori Riitta Nikula pystyy ratkaisemaan tämän esitystavalla, jossa kirjoittaja panee likoon sekä laajan asiantuntemuksensa että henkilökohtaiset mieltymyksensä.

Suomen arkkitehtuurin ääriviivat -kirjansa esipuheessa Nikula selvittää käyttämänsä monitasoista otetta: teksti pohjautuu sekä omille kokemuksille ja tutkimuksille että tuoreimmalle tutkimuskirjallisuudelle. Tutkimuskirjallisuus näin laajalta aikaväliltä, keskiajalta lähes tähän päivään, on väistämättä eritasoista ja eri aikoina valmistunutta. Tämä on annettu olosuhde, jonka muuntaminen tasapainoiseksi yleisesitykseksi on vaikeaa. Teoksessa Nikula mainitsee pitkin matkaa eri aihepiirien keskeisiä auktoriteetteja, joiden tutkimuksia hän on hyödyntänyt. Tällaiseen esitykseen "name-dropping" sopii, koska se sekä toimii hienovaraisena opastuksena li-

sälukemiseen että kuin huomaamatta esittelee sen tutkijakunnan joiden työhön, Nikulan itsensä lisäksi, nykyiset tulkinnat arkkitehtuuristamme perustuvat.

Kirjan teksti jakautuu sivumääriltään sen mukaan, mikä on maamme rakentamisen kehitys ja rakennettu todellisuus. Nikula toteaa, että häntä kiinnostaa esittää, miltä maa nyt näyttää eikä niinkään suunnittelijoiden toteutumattomia unelmia.

Maamme nykyisestä rakennuskannasta noin 90 % on rakennettu vuoden 1920 jälkeen. Täten on luontevaa, että 1900-luvun kehitys saa kirjan 205 sivusta yli puolet eli 113. Kirja keskittyy siihen rakennettuun ympäristöön, joka on useimmille suomalaisille tämän hetken jokapäiväinen kosketus arkkitehtuuriin.

Viime vuosisadan arkkitehtuuri ja kaupunkisuunnittelu on myös se alue, jolta Nikula on tehnyt toistaiseksi tunnetuimmat ja arvostetuimmat tutkimuksensa. Hänen väitöskirjansa *Yhtenäinen kaupunkikuva 1900–1930: suomalaisen kaupunkirakentamisen ihanteista ja päämääristä, esimerkkeinä Helsingin Etu-Töölö ja uusi Vallila* (Suomen Tiedeseura 1981), on harvoja suomalaisia esimerkkejä siitä, kuinka arkkitehtuurihistoriallisesta tutkimuksesta voi kulkea vaikutteita ja käsitteitä oman ajan kaupunkisuunnitteluun.

*

Nikula aloittaa *Suomen arkkitehtuurin äärioviivat* -kirjansa luomalla kuvan pohjoisen maan ominaispiirteistä, metsistä, vesistä ja soista. Luontoelementtien vuosituhantinen pysyvyys ja harvat omasta maasta saatavat rakennusmateriaalit ovat tausta, jota vasten arkkitehtuurin kehitys asettuu. Nikula virittää jo alkuriveillä teemoja, jotka seuraavat lukijaa läpi kirjan: "Modernin arkkitehtuurin nopeasti vaihtuvat muodot näkyvät Suomen maisemissa rinnan geologisen ajanlas- kun monumentaalisen hitauden kanssa."

Yleisesityksen kirjoittaminen keskiajan ja 1500-luvun arkkitehtuurista ja rakentamisesta on tällä hetkellä erityisen haasteellista, koska periodin tutkimustilanne on uusien tulkintojen takia kaikkea muuta kuin vakiintuneessa tilanteessa. Kirkkoja käsitellessään Nikula esittää sekä edelleen paljon keskustelua herättävät Markus Hiekkasen uudet tulkinnat rakennusten ajoituksista ja arkkitehtuurista että C. J. Gardbergin kautta vanhemman, Ilkka Kronqvistin luoman tutkimustradition mukaisia kehityskulkuja.

Kahden tällä hetkellä rinnakkain elävän tulkintamallin esittäminen samassa tekstissä saa aikaan ainakin kahdenlaisia reaktioita. Mieleen tulee pakottomasti kysymys, miten lopullisia ovat muut tämän hetkiset vallalla olevat tulkinnat kyseisen aikakauden rakentamisesta, harvoista linnoistamme ja muista säilyneistä rakenteista. Toisaalta esitystapa suorastaan houkuttaa, kuten Nikulakin ehdottaa, lukemaan itse lisää uusimmasta keskiajan arkkitehtuuritutkimuksesta.

*

Jo keskiajalla maamme rakentamiseen vaikuttavat päätökset syntyivät usein joko keskushallinnon valta- tai turvallisuuspoliittisista tarpeista käsin tai kirkon piirissä. Usein tietysti sekä maallisella että hengellisellä hallinnolla oli omia valtapoliittisia intressejä. Arkkitehtuurimme heijasti myös pohjoisena ja vaatimattomana, mutta usein niukan eleganttina versiona Keski-Euroopan maissa tapahtuvia arkkitehtuurin muodonmuutoksia. Molemmat ilmiöt antoivat leimansa myös 1600–1700-lukujen rakentamiselle. Uusien kirkkojen, kartanoiden, ruukkien ja ruutukaavoitettujen kaupunkien syntyedellytykset luovat Nikulan selittämänä välttämättömän kontekstin kyseisten vuosisatojen arkkitehtuurin ymmärtämiseksi.

1700-lukua esittelevän jakson tunnuskuvana on aiheellisesti ilmakuva Suomenlinnasta. Kuten Nikula huomauttaa, vuonna 1748 aloitettu Suo-

menlinna (Sveaborg) oli suurin rakennushanke, johon Ruotsin valtio oli tuohon mennessä ryhtynyt. 1700-luvun maailmanpolitiikka tulee osaksi rakennushanketta, kun Nikula mainitsee Ranskan tukeneen rakentamista 67 tynnyrillisellä kultaa. Teksti tuo Suomenlinnan vaiheet tähän päivään asti. Suomenlinnan ortodoksisen varuskuntakirkon (1854) tilalle Einar Sjöströmin 1923 voittaneen kilpailuehdotuksen mukaan rakennettua luterilaista kirkkoa on vaikea katsoa entisin silmin sen jälkeen kun Nikula herkullisesti mainitsee Henrik Tikkasen verranneen kirkkoa asennossa seisovaan jääkäriupseeriin.

*

Autonomian aika vuodesta 1809 lähtien tuotti maahamme järjestelmällisen valtiollisen suunnittelijakunnan, ensin tosin hyvin vaatimattomana 1810 Turussa toimintansa aloittaneena kahden työntekijän Yli-intendentinkonttorina. Poliittisesti osana Venäjää hallitsija ja keskushallinto halusivat luoda myös arkkitehtuurilla edustavat kasvot läntisten valtioiden suuntaan. Onnistuneiden henkilövalintojen johdosta (mm. J. A. Ehrenström, C. L. Engel) varsinkin 1812 uudeksi pääkaupungiksi kohotetun Helsingin rakentamisesta muodostui aikansa arkkitehtoninen menestystarina.

Nikula esittää tasapainoisesti 1800-luvun olennaisia piirteitä. Puukaupunkien kehitys Turun 1827 palon jälkeen perustuu Henrik Liliuksen useisiin tutkimuksiin aiheesta. Vuosisadan loppua kohden kehittyvien harvojen kivikaupunkiemme kehitys tulee esille lähinnä kahden keskeisen arkkitehdin, Theodor Höijerin ja Gustaf Nyströmin toiminnan välityksellä.

Samassa yhteydessä Nikula käsittelee luontevasti rakentamisen ja suunnittelun monipuolistumisen: kehittyvien kaupunkien ja teollistumisen tarpeisiin tarvittiin uusia rakennustyyppisiä ja uudenlaista arkkitehtuuria. Varsinkin Nyströmin monipuolisessa ja teknisiä innovaatioita hyödyntävässä arkkitehtuurissa ja sen esittämisessä näkyy tämän hetken tutkimuksen lisääntyvä ote loiventaa aiemman tutkimuksen luomia vastakain asetteluja ja suurten dramaattisten murrosten korostamista. Arkkitehtuurin historiakin on harvoin joko tai, vaan useimmiten sekä että.

*

Viime vuosisadan rakennetun ympäristön kehitys on Nikulan esittämänä uljasta luettavaa. Suurten muutoksien hahmottamiseen ja ymmär-

tämiseen virittää jo 1900-luvun esittelyn alussa oleva tunnuskuva, jossa Lars Sonckin Tampereen Johanneksen kirkko vuodelta 1907 kohoaa matalien empire-puutalojen keskeltä kuin toiselta planeetalta laskettuna.

Kuva kiteyttää ne suuret muutokset, jotka alkoivat 1900-luvun alusta, ensin uusien muotojen lähes vimmaisen etsinnän ja seuraavina vuosikymmeninä tapahtuneen rakentamisen mittakaavan ja määrän räjähdysmäisen kasvun. Lisäksi 1900-luku erottui ainakin neljästä edellisestä vuosisadasta siksi, että kun aiemmin arkkitehtuurin muodot olivat enemmän tai vähemmän antiikin klassillisen arkkitehtuurin variaatioita, alkoivat uudet ihanteet ja muodot muuttua vuosikymmenestä toiseen ennen kokemattomalla nopeudella.

Nikula kuvaa tätä uuden etsintää niin arkkitehtuurissa kuin kaupunkisuunnittelussakin ja kykenee lyhyessä tekstissä välittämään sitä vilpítőntä innostusta ja idealismia, jolla uudet suunnittelijapolvet etsivät ratkaisuja oman aikansa ongelmiin.

Varsinkin 1900-luvun osuudessa näkyy hyvin Nikulan kirjoittamisen ominaislaatu: vankka akateeminen tieto lomitetaan omakohtaisiin huomioihin ja rinnastuksiin nykypäivään tavalla joka tuo tekstin lähemmäksi lukijaa. Kuvatessaan sodanjälkeisten yhden perheen tyyppitalojen merkitystä Nikula ottaa avuksi Kari Hotakaisen *Juoksuhaudantie*-romaanin, jonka "surrealistinen kuvaus suomalaisesta omakotihulluudesta tavoitti suomalaiset täydellisesti".

Monet taitavat sanavalinnat ovat potentiaaleja tulevaisuuden käyttöön jääviä kestopermejä, kuten ajatus Raili ja Reima Pietilästä arkkitehtuurin "vastavirran kiiskiparina". Kirjoittajan käsissä kaupunkisuunnittelun kuvaus yltyy myös tämän päivän kunnallispolitiikan kritiikiksi, kun Nikula kertoessaan 1950–60-lukujen lähiörakentamisesta kuin ohimennen toteaa "Vaikka pääkaupunkiseudun kolmen kunnan, Helsingin, Espoon ja Vantaan rakentamista ei saatu koordinoiduksi yhtenäisten liikenne- ja palveluvaraan ja vaikka nämä kunnat tähän päivään asti ovat luottaneet enemmän keskinäiseen kilpailuun kuin yhteistyöhön..."

*

Tapasin Riitta Nikulan ensimmäisen kerran, kun hän astui assistenttina Helsingin yliopiston Taidehistorian luentosaliin 1970-luvun lopulla. Juuri aloittaneena alan opiskelijana koin hämmennystä Nikulan energisen ja innostuneen esitystavan edessä, ja ajattelin, että jos opetus jatkuu yhtä hengästyttävällä tavalla, en pysyisi kauaa tahdissa mukana. Innostus oli kuitenkin tarttuvaa laatua. Opin myös, että parhaat arkkitehtuurihistorian kirjoittajat, kuten esimerkiksi John Summerson, osaavat innostaa lukijansa katsomaan ympäristöään uusin ja kiinnostunein silmin. Tämä taito on Riitta Nikulalla.

Kirjoittaja on Suomen rakennustaiteen museon tutkimuspäällikkö.